

Section: Psychology

СЕКСУАЛЬНА ОСВІТА ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ З МЕНТАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Журавський Максим Валерійович

здобувач вищої освіти магістерського рівня

Спеціальність «016 Спеціальна освіта»

Бутузова Лариса Петрівна

кандидатка психологічних наук, доцентка

Кафедра психології, логопедії та інклюзивної освіти

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Анотація. У статті проведено ґрунтовний аналіз проблеми впровадження сексуальної освіти для дітей та підлітків з ментальними порушеннями в Україні. Розглянуто сучасний стан вивчення цього питання, досліджено існуючі форми, методи та прийоми, що застосовуються в Україні, визначено їх ефективність та відповідність потребам дітей та підлітків з ментальними порушеннями. Особлива увага приділена специфіці сексуальної освіти залежно від віку, статі та типу порушення. Висвітлено роль індивідуальних та групових програм як у сімейному, так і в інституційному середовищах. Окреслено необхідність активної співпраці з батьками, опікунами та громадськістю. Запропоновано рекомендації щодо подальшого вдосконалення сексуальної освіти для дітей та підлітків з ментальними порушеннями в Україні з урахуванням міжнародного досвіду та національних особливостей.

Ключові слова: сексуальна освіта, ментальні порушення, діти та підлітки, форми і методи навчання, індивідуальні програми, інклюзивна освіта.

Введення. Сексуальна освіта є важливим аспектом для формування здорових стосунків, розуміння особистих меж та підвищення здатності до соціальної інтеграції особистості, яка розвивається. Для дітей і підлітків з ментальними порушеннями це має особливе значення через підвищену вразливість до ризиків сексуальної експлуатації та нездатність до ефективного захисту [1], [3]. В Україні впровадження сексуальної освіти для дітей з особливими потребами досі залишається фрагментарним і непослідовним, що потребує комплексного аналізу та розробки ефективних методів [6].

Огляд досліджень та публікацій. В українській науковій літературі питання дослідження тенденцій сексуальної освіти дітей з ментальними порушеннями представлено фрагментарно та обмежено. Н.М. Буряк [1] акцентує увагу на відсутності спеціальних програм у навчальних закладах, недостатній підготовці педагогів, а також на суспільних стереотипах, що гальмують впровадження сексуальної освіти. І.В. Ярошенко [6] підкреслює

необхідність адаптованих матеріалів та кваліфікованих спеціалістів для роботи з дітьми з особливими потребами.

Зарубіжні дослідження представляють ширший огляд цього питання, який перебуває переважно в площині практичної реалізації різних підходів, форм сексуальної освіти цієї цільової групи. Наприклад, S. Camilleri [9] пропонує ефективні методики навчання для дітей з інтелектуальними порушеннями, зосереджуючись на важливості використання соціальних сценаріїв та моделюванні життєвих ситуацій. J. A. Brown та інші [8] зазначають, що адаптована сексуальна освіта сприяє розвитку соціальних навичок та знижує ризик експлуатації серед дітей з розладами аутистичного спектра. J. Neufeld та інші [10] підкреслюють важливість залучення сім'ї для підтримки та посилення навичок, набутих під час навчання.

Метою статті є аналіз поточного стану сексуальної освіти дітей і підлітків з ментальними порушеннями в Україні, визначення проблем та перешкод у її впровадженні, а також окреслення ключових вікових, гендерних і нозологічних акцентів її реалізації в сучасних соціокультурних українських реаліях.

Результати дослідження та їх обговорення. В Україні сексуальна освіта для дітей та підлітків з ментальними порушеннями розвивається повільно, її значимість носить швидше другорядний характер. Більшість існуючих спеціалізованих програм зосереджується лише на основах гігієни та базових етичних нормах [1]. Вагомий внесок у заповнення прогалін у її реалізації вносить громадський сектор через проектне запровадження нових та актуальних форм сексуальної освіти. ГО «Освіта без бар'єрів» реалізує програми, які передбачають адаптовані навчальні матеріали для дітей з інтелектуальними порушеннями. Зокрема, вони використовують інтерактивні методики, соціальні сценарії, а також практичні вправи, що допомагають дітям зрозуміти правила особистих меж і безпеки [7]. Фонд «Права дитини» забезпечує навчальні семінари для педагогів і психологів із питань статевого виховання, впроваджує інтерактивні програми для дітей із залученням батьків та опікунів. ГО «Серце дитини» розробила програму «Безпечний простір», яка орієнтована на навчання підлітків правилам взаємодії, навичкам безпечної поведінки та розвитку соціальних навичок. Незважаючи на активну діяльність громадських організацій, зусилля у цій сфері поки що мають обмежений масштаб і не охоплюють усіх дітей, які потребують сексуальної освіти.

Аналіз існуючих державних програм (наприклад, Державної програми «Сексуальність і молодь» [2]) дозволив виділити основні форми, методи та прийоми, що застосовуються для сексуального виховання дітей з ментальними порушеннями в Україні. До таких **форм та методів навчання** відносяться:

1. **Традиційні лекції та бесіди:** часто бувають погано адаптовані до рівня розуміння дітей з ментальними порушеннями, через що можуть бути недостатньо ефективними [4].

2. **Демонстрація візуальних матеріалів:** використовуються для пояснення основних понять, таких як частини тіла, але не завжди відповідають потребам дітей з розладами аутистичного спектру.

3. Індивідуальні консультації: забезпечують адаптоване навчання, однак обмежені через нестачу фахівців.

Аналізуючи ефективність їх застосування у роботі з дітьми та підлітками з інтелектуальними порушеннями можемо констатувати доцільність застосування мультисенсорного та інтегративного підходів, опору на ігрові форми навчання в ході їх реалізації.

Мультисенсорний підхід включає одночасне використання візуальних, аудіальних та тактильних стимулів для посилення засвоєння матеріалу [4]. Наприклад, на заняттях для дітей з інтелектуальними порушеннями використовуються ляльки та фігури для демонстрації понять «моє» і «чуже». Ігрові форми навчання, реалізовані у рольових іграх та моделюванні ситуацій допомагають дітям засвоїти соціальні норми та правила. Для дітей з аутизмом корисними є сценарії, що моделюють ситуації взаємодії у соціальних групах [9]. Практичні вправи, які дитина може застосовувати у реальних ситуаціях, сприяють закріпленню навичок забезпечуючи таким чином інтеграцію навчання у повсякденне життя [8].

Поряд з ефективними освітніми підходами до формування сексуальної грамотності дітей та підлітків з психічними порушеннями, існують і малоефективні: надмірна теоретизація навчання, недостатнє врахування індивідуальних особливостей вихованців та акцент на залякуванні та присоромленні. Так, надмірність та використання складних абстрактних понять без адаптації зазвичай є малоефективним для дітей з особливими потребами. Обмеженість адаптації матеріалу до рівня психічного та фізіологічного розвитку конкретної дитини, її здатностей збагнути необхідність пропонованого знання можуть вплинути на переконливість та важливість пропонованих освітніх інтервенцій. Методи, що викликають страх або сором (залякування, присоромлення, викривлення інформації) можуть призвести до психологічної травматизації та уникання теми сексуальності [7].

Сексуальна освіта для дітей і підлітків з ментальними порушеннями має враховувати їх вікові та статеві особливості. Узагальнено наведемо ключові аспекти важливих вікових акцентів сексуальної освіти з точки зору її доцільного змісту, форм та методів (таблиця 1)

Таблиця 1 Вікові особливості сексуальної освіти дітей та підлітків з ментальними порушеннями

Вік	Зміст	Форми	Методи
6-10 років	Основи гігієни, межі особистого простору, правила безпеки	Ігрові заняття, казкотерапія, використання ляльок	Візуалізація, багаторазове повторення, позитивне підкріплення [4]
11-17 років	Статеве дозрівання, емоційні стосунки, соціальна відповідальність	Дискусії, рольові ігри, інтерактивні презентації	Моделювання ситуацій, обговорення реальних випадків, мультимедійні засоби [5]

Одночасно з віковою специфікою, сексуальна освіта має бути гендерно чутливою та враховувати особливості опанування базових положень про власну стать, тіло, сексуальність, стосунки з акцентом на її поведінкові прояви на індивідуальному рівні та у взаємодії. Це передбачатиме застосування специфічних форм, засобів, методів та прийомів сексуальної освіти з опорою на гендерно-вікові потреби розвитку дітей та підлітків з ментальними порушеннями (див.табл.2).

Таблиця 2 Гендерні особливості сексуальної освіти дітей та підлітків з ментальними порушеннями [5]

Вік	Гендер	Зміст	Форми	Методи	Засоби
8–12 років	Дівчат а	Основи гігієни, зокрема під час менструації, розуміння свого тіла	Лекції, групові дискусії	Демонстрація, індивідуальні консультації	Інфографіки, відеоматеріали
	Хлопці	Основи гігієни, важливість поваги до особистих меж інших	Лекції, інтерактивні бесіди	Практичні заняття	Ілюстрації, навчальні відео
13–15 років	Дівчат а	Розвиток навичок відстоювання особистих меж, емоційна стійкість	Тренінги, рольові ігри	Обговорення ситуацій, рефлексивні практики	Роздаткові матеріали, симуляційні вправи
	Хлопці	Відповідальність у стосунках, контроль агресивних імпульсів	Групові обговорення, дискусії	Аналіз прикладів, індивідуальні консультації	Презентації, рольові ігри
16–18 років	Дівчат а	Поглиблення знань про сексуальну грамотність, прийняття себе	Тренінги, практичні воркшопи	Саморефлексія, дискусії	Посібники, відеоуроки
	Хлопці	Усвідомлення гендерної рівності, формування відповідального ставлення до сексуальних стосунків	Лекції, тренінги	Практичні вправи, групові завдання	Навчальні відео, мультимедійні матеріали

Специфіка сексуальної освіти безсумнівно має враховувати особливості нозології ментальних порушень дітей та підлітків:

1. Інтелектуальні порушення: діти потребують конкретних і простих пояснень, що підкріплюються наочними матеріалами та багаторазовим повторенням [2]. Дослідження J. Neufeld та інші [10] показали, що використання ляльок і простих соціальних історій підвищує здатність дітей з інтелектуальними порушеннями засвоювати інформацію про особисті межі.

2. Розлади аутистичного спектру: важливим є чітке структурування занять із використанням візуальних підказок та соціальних сценаріїв. J.Brown та інші [8] зазначають, що такі діти краще реагують на фіксовані та повторювані структури, а також на наочні розклади, що допомагають зрозуміти соціальні ролі та межі.

3. Синдром Дауна: для дітей ефективно практичні вправи та використання реальних предметів для навчання правилам безпеки. Дослідження S.Camilleri та

інші [9] показує, що заняття з реальними об'єктами (наприклад, використання навчальних моделей) дозволяють таким дітям краще засвоїти інформацію про особисті межі та правила поведінки.

У перспективі впровадження сексуальної освіти для дітей і підлітків з ментальними порушеннями в Україні мають враховуватися сучасні методи та міжнародний досвід. Перспективним в цьому аспекті нам вбачається розширення партнерства з міжнародними організаціями (наприклад, ЮНІСЕФ, ВООЗ), створення державної програми навчання спеціалістів для роботи з дітьми з особливими потребами, що включатиме адаптовані курси з сексуальної освіти. Особливо важливо, щоб така програма передбачала не лише початкове навчання спеціалістів, а й регулярне підвищення кваліфікації на основі оновлених наукових даних. Нагальною є розробка системного підходу до інтеграції програм у державну політику, що включатиме: розробку стандартів та рекомендацій для навчальних закладів; створення спеціалізованих навчальних матеріалів для вчителів і соціальних працівників; моніторинг ефективності програм і внесення необхідних коректив. Конструктивним також є розширення участі громадських організацій задля підвищення рівня доступності програм у сільських і малих міських громадах. Однак, необхідно забезпечити, щоб участь громадських організацій доповнювала державну політику, а не ставала її єдиним рушієм.

Висновки. Сексуальна освіта дітей і підлітків з ментальними порушеннями потребує системного підходу, що враховує індивідуальні особливості, гендерні, нозологічні та вікові відмінності. Необхідна активна співпраця між державними установами, освітніми закладами, громадськими організаціями та сім'ями. Розробка адаптованих програм, підвищення кваліфікації спеціалістів, залучення батьків та вихователів є важливими кроками для успішного впровадження сексуальної освіти в Україні.

Список використаних джерел

1. Буряк Н. М. Проблеми сексуальної освіти дітей з ментальними порушеннями в Україні. Журнал спеціальної педагогіки. 2020. Т.12, №3. С.45–52.
2. Державна програма «Сексуальність і молодь». Київ: Міністерство соціальної політики України, 2020.
3. Кабаченко Т. Г. Сексуальне виховання дітей з особливими освітніми потребами. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2019. № 8. С. 112–120.
4. Коваль О. М. Розробка навчальних матеріалів для сексуальної освіти дітей з інтелектуальними порушеннями. Освіта та розвиток. 2021. Т. 25, № 1. С. 89–95.
5. Матюхіна І. В. Гендерні аспекти сексуальної освіти дітей з особливими потребами. Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2018. № 4. С. 56–62.

6. Ярошенко І. В. Підготовка педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Науковий вісник НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2019. Т. 18, № 2. С. 72–78.
7. Яскевич О. У них може ніколи не бути сексу, але їм потрібна секс-освіта: як вчать підлітків з інвалідністю. The Village Україна. 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.the-village.com.ua> (Дата звернення: 12.10.2024)
8. Brown J. A., Hill D., Shellabarger S. Sexuality Education for Youth with Disability or Chronic Illness: A Systematic Review. *Journal of Adolescent Health*. 2020. Vol. 66, Issue 4. P. 328–344.
9. Camilleri S. Sexual Education for Children with Intellectual Disabilities: A Comparative Study. *Journal of Special Education*. 2018. Vol. 30, No. 4. P. 289–303.
10. Neufeld J., Burns S., Campbell A. Adapting Sexual Education for Adolescents with Developmental Disabilities. *Research in Developmental Disabilities*. 2019. Vol. 85. P. 102–114.